

synthese – deze concepten veronderstellen immers nog te veel één authentieke oervorm – maar gebruik maakt van de taalkundige metafoor van de vertaling die wordt toegepast op allerlei voorwerpen uit de rijke materiële cultuur van dit gebied. Floods 'objects of translation' variëren van gebruiksvoorwerpen zoals geschenken, kledingstukken en munten, tot kunstwerken zoals beelden en moskeeën. In alle gevallen probeert de auteur te laten zien dat de objecten door de veranderende context steeds opnieuw een andere betekenis krijgen; een betekenis die uitstijgt boven de eenvoudige beschavingsdichotomie van hindoeïsme versus islam. Enerzijds ontkent hij geenszins het (voorwaardelijke) bestaan van, en het (incidentele) conflict tussen deze twee, anderzijds benadrukt hij echter ook de permanente herordening en herwaardering van 'objecten' zonder vaste duiding.

Met fascinerende voorbeelden toont deze studie overtuigend aan hoe eenzijdig het beeld van de botsende beschavingen is. Zo worden we geconfronteerd met hindoevorsten die zich sultan of emir (*hammīra*) noemen en moslimvorsten die in het Sanskrit en het *Devanagari* schrift propaganda bedrijven. Hindoe- en moslimsymboliek worden op munten, kunstvoorwerpen en in de architectuur in een soort *bricolage* met elkaar vermengd en krijgen daarmee, zoals de kunstvoorwerpen in een modern museum, een nieuwe, eigenstandige betekenis. Zelfs de geplunderde en gemolesteerde tempelpilaren, die de twaalfde-eeuwse moskee van Delhi versieren, fungeren niet alleen als trofeeën van de totale overwinning op het heidendom, maar verbeelden ook de incorporatie van, en de continuïteit met de cultuur van de overwonnenen. Daarmee krijgen de pilaren een nieuwe betekenis die zich pas manifesteert als je zoals de auteur heel precies na gaat welke iconen zijn vernietigd en welke nog intact zijn. In het laatste geval kunnen ze zelfs weer een belangrijke

ornamentele en/of bezwerende functie vervullen zoals Flood heel specifiek aan toont bij de ingang van de zogenaamde koningskamer (*muluk khāna*) van de moskee. Als verzamelcentrum van allerlei buitgemaakte objecten krijgt de moskee inderdaad iets van een museum waarin de uitgestalde objecten opnieuw worden uitgelegd, overigens met behoud van een deel van hun oude strekking, die echter door de vertaalslag wordt opgenomen in een aan de nieuwe omgeving aangepaste betekenis.

Dit innovatieve inzicht, dat deels is ontleend aan Homi Bhabha en andere postkoloniale denkers, lijkt veel vruchtbaarder te zijn dan de bestaande concepten van 'eeuwige confrontatie' of 'premoderne harmonie', te meer daar het de historicus nadrukkelijk uitnodigt om de bronnen vanuit de hierboven geschetste vertaalmetafoor opnieuw tegen het licht te houden. Ook met de keuze van de auteur voor 'routes not roots' en 'networks not territories' (p.9) laat deze studie met concrete voorbeelden zien dat in dit deel van de wereld de beschavingen geen echte centra kenden en sterk met elkaar overlaptten. De regelmatige vergelijking met andere islamitische grensgebieden maakt deze benadering alleen maar overtuigender.

De enige verontrustende gedachte bij deze indrukwekkende exercitie is dat de contemporaine teksten, anders dan de contemporaine objecten, niet meteen dit nieuwe stramien lijken te volgen. Ook de auteur is zich daarvan bewust, maar heeft er buiten zijn keuze voor 'things not texts' niet echt een goede oplossing voor. Het integreren van onderzoek naar de teksten en de dingen is daarom de voornaamste opdracht die uit deze uiterst stimulerende studie voortkomt.

Jos Gommans
Universiteit Leiden

In Nederland klinkt de laatste jaren steeds luider de roep om onze nationale identiteit af te bakenen, waarbij dankbaar gebruik wordt gemaakt van het verleden om groepen in- dan wel uit te sluiten. Het opstellen van een geschiedenis-canon en het bouwen van een Nationaal Historisch

Museum zijn exemplarisch voor deze *Sehnsucht* naar een Nederlandse identiteit. Historici voelen zich doorgaans ongemakkelijk bij dergelijke projecten. Hoewel ze zich de afgelopen jaren vol geestdrift hebben gestort op het on-

NIEUWE TIJD

Land van identiteiten

Alaister Duke, Dissident Identities in the Early Modern Low Countries, Judith Pollmann en Andrew Spicer eds., (Ashgate Publishers; Aldershot 2009) 320 p., €82,- ISBN 9780754656791

derzoek naar identiteiten, is dat vooral om aan te tonen dat vermeende archetypische identiteiten vaak historische constructen zijn, die in de loop der eeuwen vele, en vaak tegenstrijdige vormen hebben aangenomen.

Alaister Dukes studie *Dissident Identities in the Early Modern Low*

Countries laat zien dat zulk onderzoek ook voor de vroegmoderne tijd schitterende lessen kan opleveren. Duke is een vooraanstaand onderzoeker naar de religieuze en politieke geschiedenis van de Nederlanden in de zes-

tiende eeuw, en deze bundel toont de vruchten van zijn recente onderzoek. Het boek bevat elf artikelen, waarvan acht reeds eerder werden gepubliceerd maar grondig zijn herzien; drie andere artikelen verschijnen hier voor het eerst.

In zijn essays onderzoekt Duke identiteiten in de zestiende-eeuwse Nederlanden op drie niveaus. De eerste twee artikelen gaan in op de vraag of de Nederlanden aan de vooravond van de Opstand een nationale identiteit kenden. Dit is een heikel thema, geeft Duke toe, want terwijl historici als Huizinga en Geyl nog zonder gêne schreven over een Groot-Nederlandse identiteit, wierp de 'Tweede Wereldoorlog een schaduw over dit 'nationalistische gedachtegoed'. Bovendien was het nationalisme een uitvinding van de negentiende eeuw, meenden naoorlogse historici, dus vakgenoten die reeds in de vroegmoderne tijd nationale identiteiten ontwaren, bezondigen zich aan een anachronisme.

Duke bepleit echter om het kind niet direct met het badwater weg te gooien. Van een natiestaat *avant la lettre* was weliswaar geen sprake, maar in de zestiende-eeuwse Lage Landen heerste wel degelijk een gevoel van nationale solidariteit, dat uitsteeg boven het particularisme van de verschillende steden en gewesten. Ironisch genoeg was juist de centraliserende politiek van Karel V daar debet aan. Zijn pogingen lokale privileges af te breken, eenduidige rechtspraak te formuleren, en bovenal de religieuze controle uit te breiden door hervorming van de bisdommen en centrale bestrijding van ketterij, leidden ertoe dat edelen en stedelijke overheden op nationaal niveau gingen samenwerken, om zo de schending van hun politieke en religieuze vrijheden terug te draaien. Het smeekschrift aan Margaretha van Parma in 1566, waarin ontevreden edelen onder meer afschaffing van de inquisitie bepleiten, was feitelijk de eerste supranationale protestbeweging en toont aan dat in de Nederlanden een nationaal bewustzijn wortel had geschoten, aldus Duke.

Duke's analyse kent echter haar beperkingen. De edelen, Willem van Oranje voorop, claimden weliswaar het vaderland te verdedigen tegen de Spaanse tirannie, maar het blijft de vraag in hoeverre zij oprecht geloofden in hun zelfontworpen retoriek. Daarnaast valt ook lastig te bewijzen dat dit vermeende nationale bewustzijn was doorgedrongen onder alle lagen van de bevolking. Bovendien brokkelde de saamhorigheid net zo hard weer af als ze tot stand was gekomen. Zoals Duke vervolgens zelf uiteenzet, raakten gemeenschappen door de religieuze strijd tussen calvinisten en katholieken tot op het bot verdeeld en dreef het de noordelijke en zuidelijke gewesten voorgoed uiteen.

De tweede reeks artikelen behandelt de totstandkoming van dissidente religieuze identiteiten (vanuit katholiek oogpunt althans) in de Nederlanden. Duke opent met een beschrijvend overzichtsartikel over de opkomst

van het protestantisme, gevolgd door een reeks belangwekkender artikelen waarin hij nauwgezet het proces van identiteitsvorming analyseert. De parallel met de Franse revolutionairen dringt zich op, meent Duke: ook opstandelingen in de Nederlanden hadden behoefte aan een groepsidentiteit, en creëerden daarom hun eigen kleding, symbolen, liederen en vocabulaire. Het Verbond der Edelen dat het verzet aanvankelijk leidde, ontwierp een bundel samengebonden pijlen als embleem; nadat het smeekschrift was aangeboden gingen zowel bedelaarsnappen als medailles die deze gebeurtenis herdachten grif van de hand; en de term 'geus' werd letterlijk een geuzennaam onder opstandelingen.

Cruciaal in dit proces van dissidente identiteitsvorming was de rol van drukwerk (met name pamfletten), waarmee auteurs op ongeëvenaarde schaal propaganda konden bedrijven. Vooral in het *annus mirabilis* 1566 was de output enorm. In een spectaculaire propagandastunt lieten de edelen te Brussel, Doornik en Valenciennes pamfletten uitstrooien waarin ze aankondigden hun grieven aan de landvoogdes te zullen aanbieden. In de maanden erna rolden er talloze pamfletten, spotprenten en ballades van de persen, die het verzet tegen het Spaanse gezag verder aanwakkerden. Een 'Zwarte Legende' was geboren: clandestien drukwerk karikaturiseerde de Spaanse bestuurders als machtswellustelingen, die spoedig een inquisitie naar Spaans model zouden instellen om de religieuze vrijheden van het vaderland te vertrappten. In een scherp artikel laat Duke echter zien dat de inquisitie in werkelijkheid nauwelijks actief was in de meeste gewesten, en zelfs te maken kreeg met tegenwerking van de autoriteiten – in Antwerpen bijvoorbeeld vreesde het stadsbestuur dat ketterijwetten de protestantse kooplieden naar elders zou doen vluchten.

Spijtig is dat net als in de eerste twee essays lastig valt aan te tonen wat precies de reikwijdte was van dergelijke ideeën. Duke betoogt weliswaar dat de lage prijzen pamfletten tot een betaalbaar medium maakten, en dat tijdens het wonderjaar elke snipper nieuws gretig aftrek vond, maar sluitend bewijs dat clandestien drukwerk de bewoners van de Lage Landen tot ware vaderlanders omsmeedde kan hij helaas niet leveren. Bovendien suggereert de term propaganda een weldoordachte ideologische campagne, terwijl – zoals Duke zelf laat zien – boekverkopers en marskramers ook simpelweg economisch wilden profiteren van de roerige tijden.

In de derde reeks artikelen onderzoekt Duke ten slotte welke invloed het verharden van de confessionele scheidslijnen had op individuen. Meest interessant zijn de twee laatste hoofdstukken, die hier voor het eerst verschijnen, en waarin Duke de religieuze identiteit van predikant Jean van Haren (circa 1545 tot circa 1613) onderzoekt. Van Haren bekeerde zich namelijk tot tweemaal toe: in 1585 omarmde hij het katholicisme, om zich vervolgens

in 1610 weer tot het calvinisme te bekeren. Duke meent dat bekeerlingen als Van Haren allerm minst windvanen waren die uit puur opportunisme hun geloof afzwoeren, maar juist gelovigen die worstelden om zich aan te passen aan de constant veranderende politieke en religieuze situatie. In 1584 bijvoorbeeld, toen Van Haren als predikant diende in de Waalse kerk van Brugge, noopte de rappe opmars van Spaanse troepen hem om samen met stadsgouverneur Chimay geheime onderhandelingen te openen met generaal Farnese, in de hoop religievrijheid voor de Brugse calvinisten te verzekeren. Tevergeefs, want de legerleider verbood de calvinistische eredienst, waarna Van Haren door zijn geloofsgenoten van verraad werd beticht en in de cel belandde. Eenmaal in vrijheid gesteld bood hij Farnese zijn diensten aan en bekeerde zich in 1585 publiekelijk tot het katholicisme.

De casestudy is fascinerend, maar de overgeleverde bronnen staan de historicus helaas niet toe Van Haren werkelijk in de ziel te kijken, en te begrijpen waarom hij zich bekeerde. Duke komt dan ook niet verder dan de algemene constatering dat Van Haren zich zo goed en kwaad als het ging probeerde aan te passen aan complexe tijdsomstandigheden. Echter, de beperkingen die de bronnen Duke opleggen kunnen hem moeilijk worden verweten. Belangrijker is dat hij in deze bundel schitterend laat zien dat identiteiten zelden statisch en eenvormig zijn, maar juist in een constante, caleidoscopische flux verkeren. Een betere les voor de hedendaagse identiteitsmanie is onmogelijk denkbaar.

David van der Linden

Universiteit Utrecht

Het boek *De grote uitleg van Amsterdam* van Jaap Evert Abrahamse beschrijft het bestuurlijke proces dat ten grondslag lag aan de aanleg van de grote grachtengordel van Amsterdam. In zijn boek toont Abrahamse aan dat de derde grote stadsuitleg rond 1612 een schoolvoorbeeld was van ondoordachte planning, onkunde in bestuurlijke begeleiding, uitmondend in 'een bestuurlijk infarct' bij de uitvoering.

Vijftig jaar later – tijdens de vierde uitleg rond 1660 – werd daarentegen succes geboekt. De nieuwe planning en uitvoering bleken in grote lijnen goed te zijn doordacht en voorbereid. Daarnaast werd de uitvoering strak begeleid en dekten de inkomsten uiteindelijk de uitgaven. Het laatste deel van het boek gaat, als een soort toegift bij het planningsverhaal, over de rampzalige milieuvervuiling in het centrum van Amsterdam. Het grachtenwater werd vervuild door huisafval, stront, kadavers en industrie, en eeuwenlang hadden bestuurders en ingenieurs geen oplossing voor dit probleem.

Het boek is een publieksversie van het proefschrift waarop Abrahamse cum laude promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam. Het onderzoek is voornamelijk gedaan in het Stadsarchief. Een tweede instituut aan de basis van dit project is het Amsterdams Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw.

Dit is niet het eerste boek over de Amsterdamse stadsuitleg in de zeventiende eeuw. Paul Spies produceerde zijn fraaie *Grachtenboek*, en het kloeke *Herengrachtboek*

NIEUWE TIJD

Aan de Amsterdamse grachten

Jaap Evert Abrahamse, *De grote uitleg van Amsterdam. Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw* (Toth; Bussum 2010) 432 p., ill., €39,90 ISBN 9789068684919

beschrijft de aanleg en de bewoners per pand. In de series *Amstelodamum* en *Ons Amsterdam* worden vele deelaspecten belicht, onder andere door auteur Isabel van Eeghen. Ook vele andere boeken en tijdschriftartikelen hebben het verhaal verteld vanaf verschillende gezichtspunten. *De grote*

uitleg van Amsterdam biedt nieuwe inzichten, en een andere kijk op zaken dan deze voorgaande auteurs gaven.

Aan de basis van het onderzoek door Abrahamse lag echter de wens om helemaal opnieuw te beginnen in het stadsarchief, met het daar voorhanden zijnde kaartmateriaal, en vervolgens een gedegen studie te maken van een reeks van besluiten van de stadsregering in de vorm van vele duizenden handgeschreven vroedschapresoluties en thesaurieren-documenten. Deze bestuursbesluiten zijn echter over het algemeen kort geformuleerd en ontberen de achterliggende redenen en overwegingen van waaruit het stadsbestuur tot dat besluit is gekomen. Het kaart- en tekstmateriaal werd zodoende door Abrahamse aan het begin van de rit in een database vastgelegd en daarna geanalyseerd, geordend en – na een hernieuwde interpretatie van de voorhanden gegevens – inzichtelijk gemaakt.

De methodologie met twee soorten bronnen (cartografie en de vroedschapresoluties) biedt een stevige basis voor het feitenrelaas. De vraag dringt zich echter op of een bredere blik – inclusief het gebruik van een groter aantal aanvullende bronnen uit die tijd, zoals boeken, lofdichten en archivalia – niet beter zou zijn geweest. Deze aanvulling zou echter de duur van het onderzoek omvangrijker